

Eski Çağda Su Kültü

Water Cult in Ancient Age

 Burcu ÖZDEMİR^a

^aBursa Uludağ Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Tıp Tarihi ve Etik ABD, Bursa, TÜRKİYE

^{*}Bu çalışma, *Tarih ve Kültür Penceresinden Su ve Sağlık İlişkisi Uluslararası Sempozyumu (10-11 Haziran 2019, İstanbul)*'nda sözlü olarak sunulmuştur.

ÖZET Yaşamın başlamasıyla insanlığın da yaşam mücadelesi başlamış ve yerleşik hayata geçmek için ilk olarak su kenarlarını tercih etmişlerdir. Yerleşik hayata geçmesiyle birlikte, su sayesinde tarım ve hayvancılıktan aldıkları verimle birlikte suyun kutsiyetinin farkına varan insanlığı, gökyüzü ile yerin altı arasında kutsal bir bağ olduğuna inanmış; nehirlerle, denizlere, dağlara ve mağaralara kutsiyet atfetmiş ve su tanrılarının varlığına inanmışlardır. Tarım ve hayvancılığın gelişmesi için havuzlar, su kanalları, barajlar yapmışlar ve yerleşik hayatın genişlemesini ve yayılmasını sağlamışlardır. Bu bağlamda inançları gereği, ruhsal ve bedensel anlamda arınmanın yanı sıra bereketin devamlılığı için yağmurun yağması, hayvancılığın artması, salgın hastalıkların önlenmesi, doğal afetlerden kaçınmak için tanrılarına yapılan dinî törenlere de dikkat etmişler ve özel alanlar oluşturmuşlardır. Su kanalları ve olukların olduğu yeryüzü ile yer altı arasındaki ince çizgilere çeşitli ritüeller (tören) yapılmış ve kötü ruhların yeryüzüne çıkmasını engellemek istemişlerdir. Toplumlar geliştikçe, yerleşim ve tapınma mekânlarına da havuzlar inşa etmişler ve inşa edilen bu havuzlar içinde yer alan adak eşyaları ve hediyelerin bulunması, bu havuzların dinî törenlerde kullanıldığını bize göstermektedir. Mekânların dışında, dağ yamaçlarında, mağaralarda yapılan su kültü (dinî tören) uygulamalarında, yer altı tanrılarının ve ata kültü olarak ölmüş ve sonradan tanrı-sallaşmış krallarının memnuniyeti ile bağlantılı olarak bereket, yağmur ve sağlık getirecek mevsimsel kutlamalar yapılmıştır. Aynı zamanda kralın ve imparatorlukların tanrılarca kutsanmış gücü ve su tanrılarının şahitliği de bu törenlerde görülmektedir. Söz konusu çalışmada, Eski Çağ insanların bereketli, verimli bir yıl geçirmek için su tanrılarına tapındıkları ve bu tapınmalar için kutsal havuzlar, anıtlar inşa ettikleri arkeolojik kanıtlarla ortaya konularak tapınma çeşitleri ve özellikleri gözler önüne serilmeye çalışılmıştır.

ABSTRACT With the beginning of life, humans struggle to survive has also started and they preferred areas close to water supplies to adopt sedentary life. Humanity, discovering the holiness of water that helped them to increase the abundance of farming and animal grazing, believed that there was a divine connection between the sky and under the earth; therefore, human beings attributed divinity to rivers, seas, mountains and caves, and also started to believe in the existence of water related gods. In order for the farming and grazing activities to improve, they built ponds, water canals and dams; by this token, they made it possible for the sedentary life to expand. In this context, as a part of their belief, they have created sacred areas and paid much attention to their religious ceremonies carried out in the name of their gods in order to purify their bodies and souls, and also to keep the rain falling for the sake of abundance to continue, to expand grazing, to prevent from epidemic illnesses, and to prevent from natural disasters. On the places where water canals and runnels draw thin lines between the earth surface and underground, early humans carried out rituals which had the purpose to prevent evil souls to raise to the earth surface. As civilizations progressed, people built ponds to settlements and sacred places, either; and the fact that there were sacrificial artefacts and gifts in these ponds tells us that these ponds were used with religious purposes. Aside from these ponds, in the water cults (religious ceremonies) that took place on mountain slopes and in caves, seasonal celebrations took place which were supposed to bring plenty, rain, health in accordance with the contentedness of underground gods, and dead kings whom were turned in to gods as a part of ancestor cult belief. At the same time, the might of emperors and empires blessed by the god and the testimonies of water related gods can be observed in these rituals. In the research mentioned, the fact that the people of Ancient Era worshipped water related gods in order to have a plentiful and abundant year and the fact that they have built sacred ponds and monuments for these worshippings have been tried to be presented by making use of archeological evidences.

Anahtar Kelimeler: Eski çağ; su kültü; tören; gelenek; sağlık

Keywords: Ancient age; water cult; rituals; traditions; health

Tabiatın canlılara sunduğu en önemli yaşam kaynaklarından biri sudur. Su, hayatın kaynağı ve yaşamın devamlılığıdır. Bu durum, Eski Çağdan bugüne

kadar değişmeden süregelmiştir. Eski Çağ toplumlarının, yerleşik hayata geçmesiyle yaşamlarını su kenarlarına kurup tarımı başlatmaları, suyun yaşam için

Correspondence: Burcu ÖZDEMİR

Bursa Uludağ Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Tıp-Tıp Tarihi ve Etik ABD, Bursa, TÜRKİYE/TURKEY

E-mail: burcuozdemir68@gmail.com

Peer review under responsibility of Türkiye Klinikleri Journal of Medical Ethics, Law and History.

Received: 20 Jun 2020

Accepted: 11 Aug 2020

Available online: 31 Dec 2020

2146-8982 / Copyright © 2021 by Türkiye Klinikleri. This is an open access article under the CC BY-NC-ND license (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

ne denli önemli ve kutsal olduğunu kanıtlamaktadır. İnsanlığın ilahi güce inanma isteği, dinin ilahi boyutu dışında, gücüne inandığı bir başka varlığa da kutsiyet atfetmiş ve bu şekildeki tapınma biçimine kült adı verilmiştir.¹

Kült tanrılarının dinî törenlerine tam anlamıyla uymak, tanrıların lütfunu güvence altına almak ve bunun neticesinde kral ve devletin iyiliği için çok önemliydi. I. Hattuşili, hayatının sonunda krallığının ruhani liderlerini anımsatır ve varisi Murşili'ye kült sorumluluklarını yerine getirmesini söyler: “(Tanrılar) konusunda saygılı davran! Ekmeklerini, sunu şarabını, etlerini ve yer sofrasını (onlar için) hazırla; onları geciktirme ve sakın geri kalma! Eğer ertellersen bu kötülükle sonuçlanır.”²

Suya kutsiyet atfedilmesi ve su aracılığıyla tanrılara tapınma sağlanması, suyun toprağa can vermesi ve hayatın devamlılığını sağlamasından ileri gelmektedir. Su ile bağlantılı tapınma mekânları, her dönem ve uygarlıkta değişmekle birlikte, o toplumun da en önemli unsuru olarak karşımıza çıkar. Eski Anadolu halklarından olan Hititlerin inançlarında da yer verdikleri temizliğe, fiziksel olarak da önem verdikleri tapınak görevlilerine yönelik bir direktif metninde geçmektedir.³ Bu direktif metninde, tapınak görevlilerinin sürekli yıkanması, saçlarının, sakallarının ve tırnaklarının kesilmesi, kıyafetlerinin de temiz olması gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca domuz ya da köpeğin mutfak araç-gereçlerinden uzak tutulması ve temiz olması gerektiği belirtilmiştir. Böylece tanrılara sunulacak olan adakların, yapılan ekmeğin ya da şarabın manevi olarak kirlenmesini engellemiş olduklarına, tanrıların öfkesini de engellediklerine inanmaktadırlar.⁴

Tüm Eski Çağ toplumlarında manevi kirlilik, maddi kirliliğin önüne geçmiştir. Bu sebeple zihinsel ve ruhsal arınma için kutsal su, temizlik, arınmak toplumların tüm ritüellerinde mutlaka yer verdikleri bir uygulama olmuştur. Bu bağlamda Hititlerin “Ammihatna Ritüeli” adını verdikleri törende, büyülenmiş, bozulmuş, kötü bazı maddeler yedirildiği için ruhsal olarak kirlenmiş, fiziksel olarak hastalanmış insanların, kullanılan çeşitli yöntemlerle tedavisi amaçlanan ve tanrı İşhara'nın rahibi Kizzuwatna'lı Ammihatna tarafından yapılan bir ritüelden bahsedilir.⁵ Arınma ritüeli olarak da tanımlanan bu uygulamada, rahip nehre gider ve yer-

yüzünün güneş tanrıçasına bir adak adar. Bu adak karşılığında ise “kutsal arınma/temizlik suyu” elde etmek için gerekli olan suyu talep ettiği satırlar, Hitit çivi yazılı belgelerde karşımıza çıkmaktadır.⁵ Bu ritüelde, suyun hazırlanışının yazıldığı satırlarda, hasta kişinin içinde bulunduğu kötü ruhtan/hastalıktan kurtarmak amacıyla bir ilacın hazırlandığı belirtilmiştir.⁵

Eski Çağ inanışına göre tanrılar veya ruhlar dünyaya ulaşmak için içlerinde su bulunan kuyu ya da mağaraları geçit olarak kullanmaktadır. İnanış ritüellerinde tanrıların pınar, nehir ya da akarsuyu gibi yerlerden geldiklerine inandıkları için Eski Çağ tapınaklarını, nehir, pınar ya da havuz yakınlarındaki kayalara oymuşlardır. Bu bağlamda, Anadolu'ya göç eden Hitit Uygarlığının, Anadolu'da inşa ettikleri su kültürüne dair yapıların izleri ve kült uygulamalarında suyun yeri, Eski Çağ inanışı açısından önemli bir yere sahiptir. Anadolu'nun neredeyse tüm bölgelerinde su kaynaklarına yakın tapınma yerleri ele geçmiştir. Bunlar; kaya anıtları, su havuzları, tüneller, mağaralar, barajlar, mimari mekân bağlantılı havuzlardır (Resim 1).

Bu su kaynakları suyun, tanrıların önem verdiği beden temizliği, ruhsal ve dinî arınmayı sağlayan bir madde olması dolayısıyla kutsallaştırılmış ve insanlar da tanrılar adına ritüel yaparak su kültürüne ne denli önem verdiklerini kanıtlamışlardır (Resim 2).

Eski Anadolu halkı olan Hititlerin göçten sonra yerleştiği İç Anadolu, şu anda karasal ve kurak bir iklime sahip olsa da o dönemde İç Anadolu'da doğa olaylarının sık gerçekleştiği, su taşkınları, sel baskını ve deprem gibi felaketlerin yaşandığı Hitit metinlerinde geçmektedir. Hititlerin, suya olan inançları ve kült meydana getirmeleri bu doğa olaylarından kaynaklıdır. Çünkü bu felaketler, tanrıların memnuniyeti ya da memnuniyetsizliği ile ilişkilendirilmiştir.

RESİM 1: Yazılıkaya Tapınağı Hitit panteonu (Tanrı ve Tanrıça dizileri).¹⁹

RESİM 2: Alacahöyük Hitit Barajı, Çorum.
(Kaynak: Burcu Özdemir).

RESİM 3: Hititlerin, MÖ XIII. yüzyılda inşa ettiği, Çorum Alacahöyük'te bulunan ve başkent Hattuşaş'ın içme ve kullanma suyu ihtiyacını karşılayan Hitit Barajı.²⁰

Yaşadıkları bölge ve iklim şartlarında suyun önemini kavrayan, bu sebeple su toplamaya yönelik baraj ve havuzlar yapan Eski Çağ insanları, aynı zamanda suyun bereket, arınma, yer altı tanrıları ve ruhlarla iletişim kurmanın yanı sıra pınar ve tanrıçaların şahitliğini de kapsayan bir gücü olduğuna inanmış, kendi inanç sistemlerine uygun su tapınmaları gerçekleştirmiş ve bu inanç sistemi neticesinde doğal ya da yapay su kaynaklara yapılan adak ve kurbanlarla kendini göstermiş ve su kültü geniş imparatorlukta kendine yer bulmuştur (Resim 3).⁶

Eski Çağ inancına göre doğada olan tüm felaket ve olayların, salgın hastalıkların, sağlık ve hastalık gibi tıbbi olayların temelinde de tanrıların memnuniyeti ve memnuniyetsizliği yatmaktadır. Hitit dinî içinde de geniş yer tutan, bu kült uygulamalarını yansıtan ve Anadolu'da dikkat çeken belli başlı kült merkezleri vardır.

Bu çalışma kapsamında şimdiye kadar açığa çıkartılmış olan arkeolojik veriler göz önünde bulundurularak, su kültürünün varlığına dair tarihleme ve tanım yapılabilecek olan 4 adet arkeolojik mekân se-

çilmiştir. Bu mekânlar; kaya anıtları, barajlar ve havuzlardır. Tespit edilen 4 adet yapının literatürü taranarak, su kültürüne dair izler tespit edilmiş ve açıklanmaya çalışılmıştır (Resim 4).

EFLATUN PINAR KAYA ANITI

Konya ili Beyşehir ilçesinin, Beyşehir Gölü yakınında yer alan aynı ada sahip havuzun şerefine kurulmuş olan, bir nevi açık hava tapınağı olan anıtın kompozisyonunda bulunan boğa ve aslan protomu, kanatlı güneş kursunun kanatları altında dağ tanrıları ve Güneş Tanrıçası ile Fırtına Tanrısı olduğu düşünülen bir çift tanrı rölyefli tasvirleriyle kutsal suyun var olduğuna inanılan bir kaynak yeridir.⁷⁻¹⁷ Eflatun Pınar Anıtı'nın Hitit Kralı IV. Tuthaliya Dönemi'ne ait olduğu düşünülmektedir.^{8,9,12,13} Hititlerin, suyun bulunduğu alanlara yaptıkları bu anıtlar, tapınakların olmadığı alanlarda bir nevi açık hava tapınağı işlevi görmektedir (Resim 5, Resim 6, Resim 7/Şekil 1).

RESİM 4: Hitit İmparatorluk Dönemi'ne ait altından küçük kolye ucu (Güneş tanrıçası Arinna). (New York Metropolitan Museum Kaynak: Alp, 2003: Res. 29).¹

RESİM 5: Eflatun Pınar Kaya Anıtı.
(Kaynak: Erbil ve Mouton, 2012: 69).⁶

RESİM 6: Eflatun Pınar Kaya Anıtı.
(Kaynak: Özgüç, 2002: 222 (Abb. 4)).¹⁸

RESİM 7: Eflatun Pınar Kaya Anıtı.
(Kaynak: Burcu Özdemir).

ŞEKİL 1: Eflatun Pınar Kaya Anıtı çizimi.
(Kaynak: Erbil, 2005: Lev.7).

FRAKTİN KAYA ANITI

Kayseri, Yenice Irmağı yakınında, kaya yüzeyine 2 kabartmalı sahneden meydana gelen bir friz bulunmaktadır. Her 2 kabartmada da aynı konular işlenmiş, benzer 2 sunak önünde tanrıya kral, tanrıçaya ise kraliçe libasyon (kutsal mekânlarda kutsal kaplarla yapılan sunu) yaparken belirtilmişlerdir. Anıtın üzerinde bir hiyeroglif yazıt bulunmaktadır. Bu anıta göre bu

sunumu, Hitit Kralı III. Hattuşili ve eşi kraliçe Puduhepa'nın gerçekleştirdiği belirtilmektedir (Resim 8, Resim 9).⁹

BOĞAZKÖY BÜYÜK KALE HAVUZ

Boğazköy'de bulunan bu havuzun yüksek yerde ele geçmiş olması kaya anıtlarının, saray kompleksinin bir yansıması olduğuna dair görüşler vardır.¹⁰ Aynı zamanda bu havuzun içinde yapılan arkeolojik kazılarda bulunan 1'den fazla pişmiş toprak adak kaplarının bulunması bu havuzun, kutsal su kültürüyle alakalı bir havuz olabileceği düşüncesini desteklemektedir (Resim 10, Resim 11).⁴

KARAKUYU BARAJI

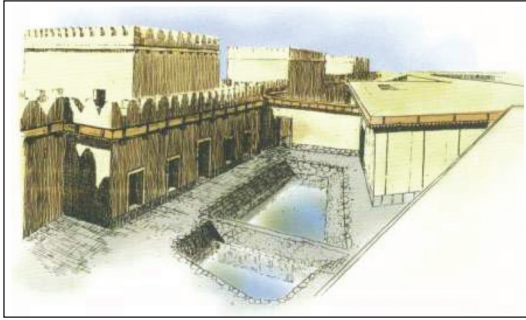
Kayseri/Pınarbaşı beldesinde, Kızılırmak Nehri büyük yayı içinde yer alır. Baraj, ilk olarak 1931 yılında H. Z. Koşay ve H.H. von der Osten tarafından yapılan bir yüzey araştırması sırasında keşfedilmiş ve von der Osten tarafından 1933 yılında yayımlanmıştır.¹¹ Baraj, 1987 yılında Prof. Dr. Kutlu Emre tara-

RESİM 8: Fraktin Kaya Anıtı'nın geniş perspektiften görünümü.
(Erbil, 2005: Lev. 46a).

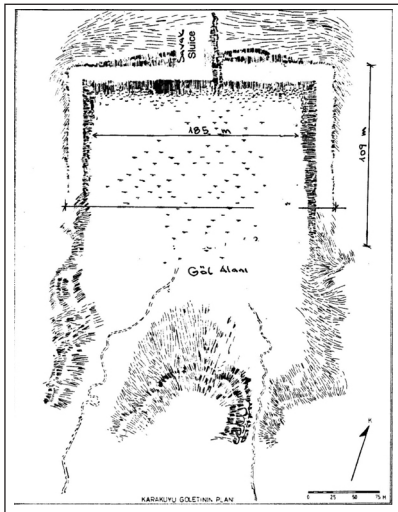
RESİM 9: Fraktin Kaya Anıtı üzerindeki sahne.
(Kaynak: Erbil, 2005: Lev. 46b).

RESİM 10: Boğazköy Büyük Kale Havuzu.
(Kaynak: Murat, 2007: 153).⁴

RESİM 11: Boğazköy Büyük Kale Havuzu buluntuları.
(Kaynak: Murat, 2007: 157).⁴

ŞEKİL 2: Karakuyu Barajı'nın planı.
(Kaynak: Von Der Osten, H.H., 1933: Fig. 115).¹¹

findan “Doğu Kapadokya Yüzey Araştırmaları” projesi kapsamında tekrar ziyaret edilmiş ve 1988-1989 yılları arasında Prof. Dr. Kutlu Emre başkanlığında bölgede kısa süreli kurtarma kazıları yapılmıştır.¹² Barajın 3 tarafı 440 metre uzunluğunda ve açık uç kısmı güneye bakan, at nalı şeklindeki toprak setle

çevrilidir. Taş ustalığı Hattuşa’daki Hitit İmparatorluk Dönemi’ne ait yapılarla benzerlik göstermektedir (Şekil 2).^{3,13}

Bu yapıyı oluşturan geniş bloklardan 1’inde 2 satırlık hiyeroglif yazıt bulunmuş olup, yazıtta Hitit Kralı IV. Tuthaliya’nın ismi geçmektedir.¹⁴⁻¹⁶ Bu isim, yapının MÖ XIII. yüzyılın 2. yarısına tarihlendiğini göstermektedir.^{3,14} Günümüzde bu anıt, Kayseri Arkeoloji Müzesinde sergilenmektedir.

Barajın giriş kısmında yer alan taş blok üzerindeki kabartmanın (Resim 12/Şekil 3);

Üst satırında: Hattuşili Kahraman Büyük Kral Tuthaliya Büyük Kral Kahraman,^{12,15}

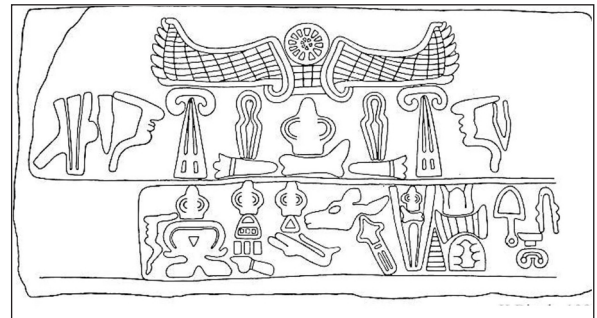
Alt satırında: Çözilemeyen dağ ve tanrı adları sıralanmıştır.^{12,15}

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Eski Çağ toplumlarında topraktan iyi ürün almak, bereketin kaynağı yağmurların yağması ve hayvanların üretimini artırmak için yapılan mevsimsel törenler büyük önem taşımakta, tarım, hayvancılık ve ava

RESİM 12: Karakuyu Barajı Anıtı.
(Kaynak: Bittel, 1984).⁸

ŞEKİL 3: Karakuyu Barajı Anıtı'nın çizimi.
(Kaynak: Bittel, 1984).⁸

RESİM 13: Hitit Bereket Tanrıçası Hepat (Kubaba).
(Kaynak: <https://www.wikiwand.com/tr/Kubaba>).²¹

ŞEKİL 4: IV. Tuthaliya Dönemi damga mühür baskısı.
(Kaynak: Ensert, 2005: Şekil 18).¹³

bağlı olan insan yaşamı, bu törenlerin zamanında ve doğru bir şekilde yerine getirilmesiyle doğrudan ilişkilendirilmektedir (Resim 13).

Salgın hastalıklar, doğal afetler, iç kargaşalar ve savaşların engellenmesi, tanrıların memnuniyetiyle

doğru orantılı olarak algılandığı için tanrıların izniyle yeryüzündeki ülkeleri yöneten krallara, tanrıları memnun etmek adına önemli vazifeler düşmekteydi. Bu bağlamda, tanrılara yapılan tapınmadaki çeşitlilik ile aralarındaki bağı kuvvetlendirdiklerini düşünmekteydiler (Şekil 4).

Hititlerin su kültü uygulamaları, din ve devlet bağımlılığını açıkça ortaya koymuştur. Bu uygulamalar; yer altı tanrılarına ulaşma, su tanrısının şahitliği, ölü kültü, atalar kültü ve mevsim döngülerini içeren törenlerle ilgili olarak karşımıza çıkmış, fakat asıl olarak «ülkenin verimli 1 yıl geçirmesi», toplumun refahı, kral icraatlarının su tanrıçasının onay ve şahitliğiyle kutsanması, topluma sağlık dolu 1 yıl ve ömür getirilmesi ve daha birçok amaca hizmet eden bir uygulama olduğu arkeolojik verilerle açıklanmıştır.

Finansal Kaynak

Bu çalışma sırasında, yapılan araştırma konusu ile ilgili doğrudan bağlantısı bulunan herhangi bir ilaç firmasından, tıbbi alet, gereç ve malzeme sağlayan ve/veya üreten bir firma veya herhangi bir ticari firmadan, çalışmanın değerlendirme sürecinde, çalışma ile ilgili verilecek kararı olumsuz etkileyebilecek maddi ve/veya manevi herhangi bir destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması

Bu çalışma ile ilgili olarak yazarların ve/veya aile bireylerinin çıkar çatışması potansiyeli olabilecek bilimsel ve tıbbi komite üyeliği veya üyeleri ile ilişkisi, danışmanlık, bilirkişilik, herhangi bir firmada çalışma durumu, hissedarlık ve benzer durumları yoktur.

Yazar Katkıları

Bu çalışma tamamen yazarın kendi eseri olup başka hiçbir yazar katkısı alınmamıştır.

KAYNAKLAR

1. Alp S. [Hitit Güneşi]. İstanbul: Tübitak Yayınları; 2003.
2. Schewemer D. [Tanrılar Kültü, Büyü Ritüeli ve Ölülerin Bakımı], Hititler-Bir Anadolu İmparatorluğu, (Haz. Meltem Doğan-Alparslan ve Metin Alparslan). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları (1); 2019. p.221.
3. Süel A. [Hitit Kaynaklarında Tapınak Görevlileri ile İlgili Bir Direktif Metni]. Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları (350). 1985;1-255.
4. Murat L. [Hititlerde Su Kültü"]. Tarih Araştırmaları Dergisi. 2012;31(51):125-58.[Crossref]
5. Murat L. [Ammihatna Ritüelinde Hastalıklar ve Tedavi Yöntemleri]. Archivum Anatolicum. 2003;6(2):89-109.[Crossref]
6. Erbil Y, Mouton A. [Water in Ancient Anatolian Religions: An Archaeological and Philological Inquiry on the Hittite Evidence]. Journal of Near Eastern Studies. 2012;71(1):53-74. [Crossref]
7. Forlanini M. [Le Mont Sarpa]. Hethitica. 1987; 7:73-87.
8. Bittel K. [Denkmäler eines hethitischen Großkönigs des 13. Jahrhunderts vor Christus]. 1984. p.7-44. ISBN 3531119540. [Crossref]
9. Özenir AS. [Eflatunpınar Kutsal Anıt-Havuz]. Anadolu Medeniyetleri Müzesi Konferansları. Ankara; 2001. p.33-66.
10. Erbil Y. [The Importance of Beyşehir in the Hittite Period]. Crossroads Konya Plain from Prehistory to the Byzantine Period. 2019; 193-207.
11. Von der Osten HH. [Discoveries in Anatolia 1930-31]. Chicago: 1933. OIC 14 (1).
12. Emre K. [The Hittite Dam of Karakuyu. In: H.I.H., ed. Prince Takahito Mikasa. Essays on Anatolian Archaeology, Bulletin of the Middle Eastern Culture Center in Japan VII, Wiesbaden; 1993. p.1-42.
13. Ensert HK. [M.Ö. İkinci Binde "Kanatlı Güneş Kursu" İle Taçlandırılmış Anadolulu Hitit Figürleri]. B.C. Anatolian Crowned with "Winged Sun Course" in the Second Millennium Hittite Figures. Anadolu/Anatolia. 2005;28:25-47.
14. Hawkins JD (2006). "Tudhaliya the Hunter". The life and Times of Hattuşili III and Tudhaliya IV Proceedings of a Symposium Held in Honour of J. De Roos. Leiden - Oosten: 2003; p.49-76.
15. Hawkins JD. (Hittite Monuments and Their Sanctity). ed. In A. D'Agostino, et al. Sacred Landscapes of the Hittites and Luwians, Studia Asiana. 2015; 9: p. 1-0.
16. Karauğuz G. [Arkeolojik ve Filolojik Belgeler Işığında M.Ö. II. Binde Orta Anadolu'nun Güney Kesimi]. İstanbul: Çizgi Kitabevi Yayınları: 120, Dizgi Ofset; 2015. p.111-28.
17. Laroche E. [Eflatun Pınar]. Anadolu/Anatolia. 1958(3):43-7.
18. Özgüç T. [Kültepe Kaniş/Neşa"]. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları; 2002.
19. Erişim Tarihi: 15.06.2020.[Link]
20. Erişim Tarihi: 11.4.2020.[Link]
21. Erişim Tarihi: 15.06.2020.[Link]